

УДК 343.3/.7(477)

ЮРИДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ЗЕМЕЛЬНИХ ЗЛОЧИНІВ

Шульга А.М., к. ю. н.,
доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології
Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті розглядаються проблеми, що існують у сфері забезпечення кримінально-правової охорони земельних ресурсів України. Однією з таких проблем є встановлення суб'єкта злочинів у сфері охорони земельних ресурсів.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, земельні злочини, земельні ресурси, суб'єкт злочину.

В статье рассматриваются проблемы, существующие в сфере обеспечения уголовно-правовой охраны земельных ресурсов Украины. Одной из таких проблем является установление субъекта преступления в сфере охраны земельных ресурсов.

Ключевые слова: уголовная ответственность, земельные преступления, земельные ресурсы, субъект преступления.

Shulga A.M. LEGAL DEFINITION OF FEATURING SUBJECT OF LAND CRIMES

The article discusses problems existing in field of criminal law protection of land resources of Ukraine. One of such problem is establishment subject of crime in area of land resources.

Key words: criminal liability, land crime, land resources, subject of crime.

Постановка проблеми. Як зазначено в Основних засадах (стратегії) державної політики України на період до 2020 року, стан земельних ресурсів України близький до критичного. За період проведення земельної реформи значна кількість проблем у сфері земельних відносин не лише не розв'язана, а й загострилася.

У Рекомендаціях парламентських слухань «Сучасний стан та перспективи розвитку земельних відносин в Україні» говориться: «Недостатньо реалізовується одне з головних завдань земельної реформи – раціональне використання та охорона земель. В Україні залишається найвищою в світі розораність сільськогосподарських угідь – 78%. Роботи щодо раціоналізації землекористування та охорони земель проводяться досить повільно, і як результат – деградація ґрунтового покриву деяких територій досягла критичного стану. У зв'язку з цим було запропоновано забезпечити на належному рівні здійснення державного контролю за використанням та охороною земель; з метою збереження та відтворення родючості сільськогосподарських угідь, а також упередження подальшої деградації земель здійснювати моніторинг земель за агрохімічними показниками, забрудненням пестицидами, важкими металами, радіонуклідами та усунути наслідки негативних змін стану земель; вжити заходів щодо вилучення з інтенсивного використання деградованих, малопродуктивних та техногенно-забруднених земель сільськогосподарського призначення, передбачивши фінансування цих робіт із Державного бюджету окремою статтею [1].

Особливе місце в правовій охороні земельних ресурсів займає їх правова охорона від різноманітних злочинних проявів. Як відомо, злочинність – частина будь-якого суспільства (демократичного чи недемократичного). Як зазначається в літературі: «Злочинність – це феномен суспільного життя у вигляді не-

прийнятної та небезпечної для суспільства масової, відносно стійкої, різнозумовленої кримінальної активності частини членів цього суспільства» [2, с. 26]. Немає іншої точки зору, ніж та, що визнає злочинність антисоціальним та негативним проявом суспільного життя. Тому одним із головних завдань держави є протидія злочинним проявам задля зменшення їх рівня. Одним із засобів протидії злочинності є встановлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні, винні та протиправні діяння, які вчинюються суб'єктом злочину.

Конституція України закріплює обов'язок держави щодо забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків планетарної Чорнобильської катастрофи та збереження генофонду українського народу. Але успішна реалізація зазначених конституційних положень можлива лише за умови адекватних спільних зусиль окремої людини, суспільства і держави.

Суттєву роль у забезпеченні безпечної для людини довкілля відіграє його правова охорона. Складовою такої охорони є встановлення юридичної відповідальності за найбільш небезпечні посягання як на довкілля в цілому, так і на окремі його елементи, зокрема, повітря, водні об'єкти, надра, земельні ресурси, тваринний та рослинний світ.

Ступінь розробленості проблеми. Проблеми кримінально-правової охорони земельних ресурсів від протиправних посягань перебували в полі зору науковців ще за радянських часів. В різні часи розв'язанню цієї проблеми присвячувалися дисертаційні роботи та наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених у галузі кримінального права та кримінології, земельного та екологічного права, зокрема, В.І. Андрейцева, В.І. Борисова, С.Б. Гавриша, А.П. Гетьмана, П.С. Дагеля, О.Д. Дубовик, О.О. Дудорова, Е.М.



Жевлакова, О.С. Колбасова, О.В. Конишевої, Т.В. Корнякової, В.К. Матвійчука, І.І. Митрофанова, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, П.Ф. Повелічної, Ю.В. Попової, В.М. Присяжного, А.М. Притули, О.П. Сасова, О.В. Скворцової, В.Я. Тація, М.І. Хавронюка, І.О. Харь, С.Т. Фаткуліна, Ю.С. Шемшученка, А.М. Шульги, М.В. Шульги та ін.

В сучасних умовах незалежної Української держави суттєвим оновленням кримінального та земельного законодавства спектр наукових досліджень розширився. Інтерес до проблематики кримінально-правової охорони земель суттєво зростає. Це обумовлено особливостями сучасної соціально-економічної ситуації в державі.

Мета дослідження. З'ясування особливостей суб'єкта у різних злочинах, що входять до складу земельних злочинів, та у зв'язку з цим розробка пропозицій щодо практичного застосування норм, що передбачають відповідальність за земельні злочини. Здійснення кримінально-правового аналізу юридичних особливостей визначення суб'єкта земельних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняне кримінальне право щодо суб'єктного складу злочину виходить з того, що злочин – свідоме поведінка окремої особи. Дане положення знаходить своє закріплення і в законі про кримінальну відповідальність (ст. ст. 6, 7 і 8 КК України). Як встановлено цим законом, злочини можуть вчинюватися громадянами України, особами без громадянства та іноземними громадянами. Це означає, що будь-яка поведінка, в тому числі і злочинна, характерна лише для людини. Але при цьому не кожна людина може підлягати кримінальній відповідальності, а тільки та, яка відповідає певним ознакам, зокрема, суб'єкт злочину є особою фізичною, осудною та такою, що досягла певного віку, з якого, згідно з чинним кримінальним законодавством, можливе настання такої відповідальності [3; 4, с. 122; 5, с. 100; 6, с. 139; 7, с. 122, 8, с. 11; 9; 10].

Суб'єкт злочину за кримінальним законодавством є одним із обов'язкових елементів складу злочину. Відсутність у діянні встановлених кримінальним законом ознак суб'єкта злочину свідчить про відсутність складу злочину.

Проблематикою визначення суб'єкта злочину та його внутрішнього змісту займалися чимало зарубіжних і вітчизняних дослідників, зокрема, А. Фейербах, К. Біндинг, Н. Россі, О. Гарро, О.Ф. Кістяківський, В.Д. Спасович, М.С. Таганцев, М.Д. Сергієвський, Я.М. Брайнин, І.І. Карпець, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнєцова, Н.С. Лейкіна, Р.І. Михеєв, А.А. Піонтковський, А.Н. Трайнин та ін. Проте у спеціальній літературі справедливо зазначається, що суб'єкт злочину, як елемент складу злочину і як кримінально-правова категорія – доволі складне і багатогранне поняття, що потребує подальшого наукового вивчення й уточнення [11, с. 503]. Це змушує представників теорії і практики повертатися до вирішення проблеми суб'єкта злочину як на рівні розуміння цього феномену у загальному вченні про склад злочину, так і на рівні

практичного застосування положень про нього стосовно конкретних кримінально караних діянь.

У загально-правовому розумінні суб'єкт – особа, яка вчинила злочин. У більш вузькому, спеціальному розумінні, суб'єкт злочину – це особа, здатна нести кримінальну відповідальність у випадку вчинення нею умисного або необережного суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом [12, с. 256].

У сучасній науковій літературі відсутні спеціальні дослідження суб'єктного складу злочинів, що мають назву «земельних злочинів» [13, с. 212]. Це обумовлено відсутністю розуміння земельних злочинів, як сукупності кримінально-правових норм, що охороняють суспільні відносини у сфері охорони, раціонального використання та захисту від суспільно-небезпечних посягань. Окремо вивчалися суб'єкти самовільного зайняття земельних ділянок [14, с. 10], забруднення або псування земель [15, с. 13], незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель [16, с. 9], незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах [17, с. 11] та безгосподарського використання земель [18, с. 10]. Але узагальнення цього питання, з'ясування особливостей суб'єкта земельних злочинів у сучасній науці кримінального права відсутні.

Земля, виступаючи основним засобом виробництва в сільському та лісовому господарстві, територіальною основою розміщення всіх продуктивних сил та місцем життєдіяльності людини, водночас є самостійним природним об'єктом – важливою і домінуючою складовою довкілля. Також, земля, виконуючи різносторонні функції (політичну, економічну та ін.), залишається об'єктивним фактором безпечного існування людей та інших об'єктів різноманітних екологічних систем. Від її стану багато в чому залежить і якісний стан довкілля, як сукупність його природних та набутих під впливом антропогенної діяльності властивостей, які повинні відповідати встановленим екологічним, санітарно-гігієнічним нормативам, оскільки вони забезпечують нормальні умови для розвитку і відтворення живих організмів, у тому числі життєдіяльності людини. Тому будь-які посягання на цей об'єкт довкілля порушує існуючі сталі природні зв'язки у навколишньому природному середовищі.

Існуючі в сучасних умовах природоохоронні відносини, частиною яких є земельні ресурси, розглядаються в спеціальній літературі, як складова екологічних. У свою чергу, екологічні відносини за своїм змістом різноманітні, але взаємопов'язані. Їх єдність, насамперед, обумовлюється існуючим нерозривним зв'язком усіх природних об'єктів між собою. Цей зв'язок свідчить про існування єдиної екологічної системи, що включає будь-які природні системи, та в межах яких реалізуються явища, виникають зв'язки та здійснюються процеси, що мають екологічний характер [19, с. 21].

Одним із основних елементів довкілля є земельні ресурси, основою яких виступає земля у широкому розумінні. Відповідно до статті 14 Конституції України, земля віднесе-

на до основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави. Основний Закон, зважаючи на виключно важливе значення землі у всіх сферах життєдіяльності людини, виділяє землю серед інших об'єктів довкілля. З огляду на це земля (земельні ресурси), як основне національне багатство, потребує її збереження за допомогою державно-правових засобів, обмеження спонтанної і шкідливої людської діяльності, яка здатна змінити її якісні та кількісні характеристики. Охорона землі, як основного національного багатства, включає систему правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на її раціональне використання, запобігання необґрунтованому вилученню земель із сільськогосподарського обігу, на відтворення і підвищення родючості ґрунтів, а також захист її від негативного і шкідливого антропогенного впливу, в тому числі недопущення забруднення або псування земель шкідливими речовинами, відходами, іншими матеріалами та їх агентами. Одним із видом правових заходів охорони землі, як основного національного багатства, є її охорона кримінально-правовими заходами.

Найголовнішим кримінально-правовим заходом охорони земельних ресурсів вважається кримінальна відповідальність, що встановлюється за вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Особливою частиною чинного Кримінального кодексу України (далі КК України). Кримінальна відповідальність встановлюється за найбільш небезпечні для суспільства діяння. Саме до таких діянь необхідно відносити й посягання як на все довкілля в цілому, так і на окремі його складові, у тому числі на земельні ресурси. Це можна пояснити так. Людина є невід'ємною складовою всієї системи довкілля, і тому своєю діяльністю впливає на нього та на його окремі складові. У свою чергу, результати людської діяльності, відображуючись на довкіллі через деякий проміжок часу, як би «бумерангом» повертаються до людини у вигляді хвороб, скорочення народжуваності та збільшенні смертності, кліматичних потрясінь, природних катаклізмів тощо.

Більшість суб'єктів суспільства добровільно і свідомо виконують приписи як конституційних норм, так і норм земельного законодавства. Особи, які допускають порушення відповідних правових приписів, несуть юридичну відповідальність, передбачену законами України. Найбільш суворим видом юридичної відповідальності є кримінально-правова. Вона на сьогодні становить ще й найбільш дієвий захід протидії злочинності.

Законодавець встановив кримінальну відповідальність за злочинні посягання на довкілля, об'єднавши відповідні правові приписи в розділі VIII Особливої частини КК України «Злочини проти довкілля». Саме в цьому розділі знайшли своє місце норми щодо відповідальності за такі злочинні посягання на земельні ресурси, як: забруднення або псування земель (ст. 239 КК), незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК), незаконне заволодіння

землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК), безгосподарське використання земель (ст. 254 КК) тощо. Але, при цьому, окремі норми щодо кримінальної відповідальності за злочинні посягання на земельні ресурси розміщені в інших розділах, наприклад, норма про самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 197-1 КК) знаходиться у розділі VI «Злочини проти власності».

Недосконалість законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за посягання на земельні ресурси, відсутність спеціального наукового дослідження щодо питань кримінально-правових засобів охорони земельних ресурсів від злочинних посягань, суперечливість висновків різних авторів із приводу окремих проблем даної тематики породжує певні труднощі при застосуванні відповідних кримінально-правових норм на практиці і заважає ефективній протидії таким діянням. Все вищевикладене обумовлює необхідність проведення самостійного дослідження щодо проблем кримінально-правової охорони земельних ресурсів та встановлення суб'єктів земельних злочинів.

Щодо суб'єктів земельних злочинів, то тут треба зазначити про таке. Аналіз складів указаних злочинів дозволяє стверджувати, що суб'єктами можуть бути як загальні суб'єкти (землевласники або землекористувачі), так і спеціальні – службові особи установ, організацій та підприємств незалежно від форми власності, а також особи, на яких покладений обов'язок дотримуватися встановлених правил поведіння з небезпечними речовинами або правил поведіння із землею. Про доцільність поділення суб'єктів на певні групи говориться і в спеціальній науковій літературі. Деякі автори пропонують поділення суб'єкта злочину, наприклад, на загальний і спеціальний; на приватних і службових осіб; на громадян і службових осіб, тощо [20, с. 110–119]. Найбільш прийнятним вважається визначення і обґрунтування ознак суб'єкта складу злочину через діяльність і функції суб'єкта, як це пропонує В.К. Матвійчук [21, с. 264].

Відповідно до запропонованої класифікації суб'єктів земельних злочинів можна конкретизувати суб'єктів кожного окремого складу і віднести його до тієї чи іншої групи. Так, загальний суб'єкт може вчиняти некваліфіковане самовільне зайняття земельної ділянки (ч. 1 ст. 197-1 КК України), незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України), незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України), а також безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України). Спеціальний суб'єкт за ознакою наявності обов'язку дотримання спеціальних правил присутній у забрудненні або псуванні земель (ст. 239 КК України). Також спеціальним можна визнати суб'єкта у кваліфікованому самовільному зайнятті земельної ділянки (ч. 2 ст. 197-1 КК України) – особа, раніше судима за злочин, передбачений цією статтею.



Особливістю кваліфікації вчинення земельного злочину із загальним суб'єктом, що вчинюється спеціальним суб'єктом – службовою особою, є те, що повинен бути застосований інститут сукупності злочинів (ст. 33 КК України). Так, у разі вчинення злочинів, передбачених ч. ч. 1, 2 ст. 197-1 або ст. ст. 239, 239-1, 239-2, 254 КК України, службовими особами їх дії потрібно кваліфікувати за відповідною частиною однієї із зазначених статей та відповідною статтею Розділу XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг». Це пояснюється тим, що у диспозиціях указаних статей відсутня пряма вказівка на конкретний вид суб'єкта злочину. Одним із варіантів вирішення проблеми притягнення до кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта за земельні злочини може бути введення до складу цих злочинів такого суб'єкта. В цьому разі зникає проблема ускладнення кваліфікації діяння.

Висновки. Земельні ресурси виступають основою соціального, економічного та політичного розвитку держави, тому будь-які суспільно-небезпечні та протиправні посягання на них уповільнюють її розвиток. Особи, винні у вчиненні таких посягань, підлягають кримінальній відповідальності. Такі особи повинні бути фізичними, осудними особами та досягти 16-річного віку. Окрім цього, для правильного та точного застосування вищезначених кримінально-правових норм пропонується ввести у складі злочинів спеціального суб'єкта злочину (службова особа, особа, на яку покладений обов'язок дотримуватися правил поведження із земельними ресурсами).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про Рекомендації парламентських слухань «Сучасний стан та перспективи розвитку земельних відносин в Україні»: Постанова Верховної Ради України від 22.09.2005 р. № 2897-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 48. – Ст. 494.
2. Правова система України: історія, стан та перспективи: У 5-ти т. Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / За заг. ред. В.В. Сташиса. – Х. : Право, 2008. – 840 с.
3. Владимиров В.А., Левицкий Г.А. Субъект преступления по советскому уголовному праву [Текст] / В.А. Владимиров, Г.А. Левицкий. – М. : НИИРИО Высшей школы МООП РСФСР, 1964. – 59 с.
4. Кримінальне право України : Загальна частина : Підручник / Відп. ред. Я.Ю. Кондратьєв. – К. : Правові джерела, 2002. – 432 с.
5. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : Навчальний посібник / П.Л. Фріс. – Київ : «Центр навчальної літератури», 2004. – 362 с.
6. Кримінальне право України: Загальна частина : Підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін [та ін.] ; за ред.

В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., перероб. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.

7. Кримінальне право України. (Загальна частина) : підручник / [А.М. Бабенко, Ю.А. Вапсва, В.К. Гришук та ін.] ; за заг. ред. О.М. Бандурки; МВС України, ХНУВС. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. – 378 с.

8. Лазарев А.М. Субъект преступления [Текст] / А.М. Лазарев. – М. : ВЗЮИ, 1981. – 63 с.

9. Орлов В.С. Субъект преступления по советскому уголовному праву [Монография] / В.С. Орлов. – М. : Госюриздат, 1958. – 260 с.

10. Павлов В.Г. Субъект преступления и уголовная ответственность [Текст] / В.Г. Павлов. – СПб : «Лань», Санкт-Петербургский университет МВД России, 2000. – 192 с.

11. Матышевский П.С. Ответственность за преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения [Текст] / П.С. Матышевский. – М. : Изд-во юрид. лит., 1964. – 158 с.

12. Курс уголовного права : Общая часть [Текст] : учебник. – Том 1 : Учение о преступлении / под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. – М. : ЗЕРЦАЛО, 1999. – 534 с.

13. Шульга А.М. Теоретичне визначення поняття злочинів у сфері земельних правовідносин (земельних злочинів) та їх ознаки / А.М. Шульга // Вісник Кримінологічної асоціації України: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції, присвяченої 20-річчю заснування кафедри кримінального права та кримінології ХНУВС 12 травня 2012 року «Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції» / МВС України; ХНУВС; Кримінологічна асоціація України. – Том 1. – Х. : Золота миля, 2012. – С. 210–213.

14. Мовчан Р.О. Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Р.О. Мовчан. – К., 2009. – 19 с.

15. Шульга А.М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А.М. Шульга. – Х., 2004. – 20 с.

16. Ребенко С.М. Кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С.М. Ребенко. – Х., 2015. – 18 с.

17. Кумановський М.В. Кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах: соціальна зумовленість та склад злочину : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М.В. Кумановський. – Х., 2014. – 20 с.

18. Цвіркун Н.Ю. Кримінальна відповідальність за безгосподарське використання земель : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н.Ю. Цвіркун. – Х., 2012. – 19 с.

19. Кучерявий В.П. Екологія / В.П. Кучерявий. – Львів: Світ, 2001. – 480 с.

20. Харь І.О. Теоретичні та прикладні проблеми суб'єкта складу злочинів проти навколишнього природного середовища / І.О. Харь // Юридична наука. – 2011. – № 4–5. – С. 110–119.

21. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія / В.К. Матвійчук. – К. : «Азимут Україна», 2005. – 464 с.